

ЗАКРІПЛЕННЯ І УДОСКОНАЛЕННЯ ОРФОГРАФІЧНИХ НАВИЧОК УЧНІВ 10—11 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Нині в українській лінгводидактиці намітились шляхи закріплення і вдосконалення орфографічних навичок на основі узагальнення, що враховує наступність у навчанні орфографії, і що опирається на усвідомлення її провідних положень.

Цій проблемі частково присвячені окремі дослідження науковців (Л. Г. Райська, І. М. Хом'як, О. Ф. Коломійченко). Через ряд об'єктивних причин питання удосконалення орфографічних навичок школярів на завершальному етапі середньої освіти розроблене недостатньо.

Аналіз теорії і практики навчання орфографії в загальноосвітній школі дає підстави для висновку про неповне використання резервів поліпшення правописної грамотності. Сучасна методика навчання орфографії пропонує активні методи і прийоми, які сприяють кращому засвоєнню програмового матеріалу, проте процес вироблення навичок грамотного письма все ще залишається складним. За свідченням психологів, навички піддаються згасанню, тому для їх підтримання необхідна тривала і систематична робота.

Метою нашої статті є висвітлення умов формування і вдосконалення орфографічних навичок старшокласників у процесі вивчення української мови.

У Пояснювальній записці програми середньої загальноосвітньої школи Рідна мова. — К.: Освіта. — 1993 зазначено: «Вивчення української мови в 10—11 класах має бути спрямоване на підвищення культури мовлення і рівня грамотності учнів. Систематизація і повторення вивченого в попередніх класах проводиться на більш високому рівні узагальнення»¹.

¹ Програми середньої загальноосвітньої школи. Рідна мова 5—11 класи. — К.: Освіта, 1993. — С. 8.

Аналіз змісту чинної програми дає підстави вважати, що вона певною мірою реалізує вимоги до поліпшення грамотності старшокласників.

Відсутність підручників, які відповідали б добі національного відродження, соціальному замовленню демократичного суспільства, новим дидактичним вимогам та належного методичного забезпечення, безперечно, створює труднощі у проведенні занять з української мови в 10—11 класах.

Завдання вчителя-словесника полягає в доборі системи тренувальних вправ, що сприяла б зміцненню і вдосконаленню орфографічних навичок.

Як показали експериментальні дослідження, теоретичними передумовами для удосконалення орфографічної грамотності учнів 10—11 класів є:

1) лінгвістичні основи навчання орфографії:

- а) фонетичні, лексичні, словотворчі, граматичні поняття, що становлять теоретичну основу орфографічних правил;
- б) власне орфографічне поняття (орфограма, типи і види орфограм, орфографічні правила, принципи українського правопису);

2) психолого-дидактичні принципи узагальнюючого повторення і психологічні основи діяльнісного підходу у навчанні орфографії учнів старшого шкільного віку;

3) напрямок вивчення правопису на теоретичній основі, що виокремився в методиці орфографії.

Враховуючи теоретичні передумови удосконалення правописної грамотності старшокласників, за вихідну методичну позицію нами обрано: а) систематизацію набутих знань, умінь і навичок; б) регулярність і різноманітність повторень, варіативність вправ. На заняттях з української мови в 10—11 класах повинно бути нове методичне висвітлення матеріалу, повторення на більш ширшій основі, у нових зв'язках, на новому мовному матеріалі.

Загальновідомо, що особлива роль у цьому процесі відводиться орфографічним вправам. Щоб правильно планувати послідовність виконання вправ на уроці, необхідно дотримуватися дидактичної системи їх.

Нами дібрані варіантивні вправи з орфографії з урахуванням визначеної в методиці послідовності їх виконання:

1 етап — вправи на розпізнавання орфограм для вироблення вмій:

- 1) помічати орфограми під час зорового сприймання тексту;
- 2) знаходити орфограми під час сприймання тексту на слух;
- 3) записати текст, пропускаючи орфограми.

Подаємо зразки таких вправ.

Вправа 1. Перепишіть текст, підкреслюючи слова орфограми. Дайте усне обґрунтування кожній орфограмі.

Мово! Пресвята Богородице мого народу! З чорнозему, рясту, любистку, м'яти, евшан-зілля, з роси, з дністровської води, від зорі і місяця народжена!

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути зеленому вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитво наша у своїй нероздільній трійці, що еси Ти і Бог-Любов і Бог-Віра, і Бог-Надія.

(К. Мотрич)

2. Диктант-завдання.

Послухайте уважно текст. Випишіть у три стовпчики слова з орфограмами: 1) у корені; 2) у префіксі; 3) у суфіксі. Усно прокоментуйте всі орфограми.

Прикро, але дехто із наших співвітчизників, як необачна рибка на гачок з приманкою, ловилися, ставали на службу до чужинецьких можновладців і допомагали їм гнобити та визискувати свій народ. Перевертнями, перекинчиками і яничарами, а в наш час макрутами називають люди таких осіб, які за масну юшку готові навіть від рідної матері відректися. Ніколи не йшли такою ганебною дорогою ті люди, які змалку пізнавали правду своїх предків, про їх минувшину. Навіть настромені на польсько-шляхетських та петровсько-меншиковських палях та підвішені на турецьких залізних гаках за ребра, по-звірячому катовані у сталінських фабриках смерті, вони вмирали з іменем України на устах, яку ніжно називали ненькою. Кожна людина розуміла, що тільки тоді її Батьківщина—Україна зможе стати господинею на власній землі, коли всі її сини і дочки будуть щоденно працювати для досягнення цієї великої, святої і справедливої мети.

(А. Лотоцький).

3. Запишіть рядки поезії, позначаючи виявлені у словах орфограми багатокрапкою.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні,
Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

(В. Симоненко).

На II етапі доцільним є вправи із завданням — обґрунтувати написане. Подаємо зразки таких вправ.

Вправа 1. Перепишіть речення, підкресливши у словах орфограми: 1) «Написання не, ні з різними частинами мови»; 2) «Подвоєння і подовження приголосних». Пригадайте правила і обґрунтуйте визначені орфограми.

1. Справжня дружба (я не кажу про кохання) ґрунтується на постійному і необмеженому звіренні однієї душі іншій. (Є. Богат). 2. Не можна бути художником самому по собі, коли немає художників поміж тих, хто нас оточує. (Є. Богат). 3. Батьківська хата — це те, що завжди згадується, сниться, що ніколи не забувається у гріє теплом спогадів. (З журналу). 4. Художниця передала поле як неозорий простір земної кулі — широкий, як море, що сягає у незміряну далину. (Д. Степовий). 5. У тінистому вільшанику, у вінку крилато-ажурної папороті, яскраво-жовтим букетом пишається болотяне верболіззя. (М. Яценко). 6. З першої миті життя схиляються над нами обличчя матерів. (О. Сизоненко). В тривозі й любові, в замилюванні й надії вдивляються матері в своїх дітей, сподіваючись і прагнучи щастя для них. (О. Сизоненко).

Ефективним, на нашу думку, є і фонетично-орфографічний розбір. Виконання його розвиває в учнів орфографічну пильність, формує уміння перевіряти орфограми, дозволяє глибше осмислити усну й писемну форми мови. Під час фонетично-орфографічного розбору учні ідуть від звуку до букви, а не від букви до звуку, як це звичаєно; даючи характеристику звуку, вказують і на його позицію в слові: переходячи від звуків до букв, виділяють і характеризують орфограми. Для прикладу візьмемо слово **крем'яний**.

Слово кре^км'яний. У ньому 3 склади: крем-йа-ний. Третій склад наголошений: кре^км'яний (ненаголошений голосний е^е учні записують, як чують, тому у зразку подаємо обидва варіанти:

крим'яний

крем'яний

- к — приголосний твердий, глухий, позначається літерою (ка)
р — приголосний твердий, дзвінкий, позначається літерою (ер)
и — голосний ненаголошений — слабка позиція, орфограма, позначається літерою (е)
е — голосний ненаголошений — слабка позиція, орфограма, позначається літерою (е)
м — приголосний твердий, дзвінкий, позначається літерою (ем)
й — приголосний м'який, дзвінкий позначаються літерою (я)
а — голосний ненаголошений
н — приголосний твердий, дзвінкий, позначається літерою (ен)

и — голосний наголошений — сильна позиція, позначається літерою (и)

й — приголосний м'який, дзвінкий, позначається літерою (йот).

Далі учнями відшуковуються орфограми. Перша в корені слова. Добирається спільнокореневе слово, в якому сумнівний голосний у сильній позиції, тобто наголошений — кремінь. Отже, треба писати літеру (е). Друга орфограма — апостроф після (ем) перед (я), що позначає два звуки (йа) в корені слова.

Вправа 2. Зробіть фонетично-орфографічний розбір підкреслених у реченні слів.

З діда — прадіда селянка, вона не переставала дивуватися **незбагненній** силі землі, **скропленої** дощем і зігрітої сонцем: з малесенького зернятка, **вкинutoї** у пухку **ріллю**, виростає така краса!

(Д. Степовий).

На III етапі учням пропонуються вправи на дописування слів, вставляння пропущених букв тощо.

Наприклад, вправа 1: Спийшіть речення. Іменники, що подані в дужках, поставте в орудному відмінку. Поясніть правопис утворених іменників.

1. Позбавити людину рідної мови — чи то згідно з її (воля), чи всупереч їй — аморально: це те ж саме, що підрізати коріння її духовності. (В. Русанівський). 2. Світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який мусить бути організований нашою (свідомість), а це значить в основному — мовною (система), що зберігається в нашій свідомості. (І. Білодід). 3. Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відірвати в народі спадщину, створену незчисленими (покоління) його віджилих предків. (К. Ушинський). 4. Діалект, а ми його надишем (міць) духа і (огонь) любові, і нестерпний слід його запишем самостійно між культурні мови. 5. Проте і в найскладніших своїх варіантах дукач залишається (медаль) — витвором образотворчого мистецтва у дрібній металопластиці. (І. Спаський). 6. Київ... Русь... Україна... Ці слова з глибокою (шаною) і (гордість) промовляє кожний свідомий українець, бо виражають вони духовну близькість до землі своїх батьків, родоvodu українського, його славної і водночас трагічної історії. (Р. Радішевський).

Вправа 2. Перепишучи прислів'я поставте замість крапок пропущені літери, поясніть написання слів.

1. Ща...ливому і в сні щастя сниться.
2. Неща...лива людина, як лиха година.

3. Хва...ливого зразу видно.

4. І на со...ці є плями.

5. Рання пташка росу п'є, пізня — сльози л...є.

На IV етапі учні самостійно добирають приклади. Наприклад:

Напишіть по 20 прикладів слів у коренях яких пишеться И, складіть з цими словами речення на єдину тематику.

На завершальному (V) етапі виконуються синтетичні (творчі) вправи.

Вправа 1. Доберіть синоніми з часткою не до слів: малоосвічений, хворий, мовчазний, розумний, рідкісний, близько, штучний, старий.

Складіть з ними речення. Усно поясніть правопис.

Вправа 2. До поданих прислівників доберіть 8 сполучень іменника з прийменником омонімічного типу, записавши їх у два стовпчики. Порівняйте вимову і написання. Зробіть висновки.

Вголос —

вночі —

напоказ —

увечері —

зроду —

вдруге —

вкрай —

утрьох —

Досвід переконує, що такий підхід до закріплення і вдосконалення орфографічних навичок старшокласників є результативним, оскільки систематизація відомостей з орфографії має проводитися на всіх уроках, під час вивчення орфографічних і неорфографічних тем завдяки добору відповідного дидактичного матеріалу.